

Čo je to pravidlo?

Róbert Maco

Pravidlá sú v rôznych podobách prítomné vo všetkých oblastiach nášho života – či už sú to jazykové pravidlá, spoločenské pravidlá správania, etické pravidlá, pravidlá vo forme právnych noriem, náboženské pravidlá, estetické pravidlá, pravidlá hier, logické pravidlá, matematické pravidlá, metodologické pravidlá atď. atď. Pojem pravidla pritom takmer vždy v diskusiách a textoch vystupuje skôr ako operatívny pojem, t. j. ako pojem, ktorý používame, ale na ktorý sa už ďalej nepýtame – nehľadáme jeho bližšie objasnenie pomocou nejakých iných (v optimálnom prípade elementárnejších, zrozumiteľnejších) pojmov¹. Už len spojenie týchto dvoch okolností – t. j. všadeprítomnosť a dôležitosť pravidiel na jednej strane a obvyklá nereflektovanosť samotného pojmu pravidla – by pre niekoho filozoficky uvažujúceho zrejme mohlo byť dostatočným dôvodom, prečo zamerať svoju pozornosť práve týmto smerom a pokúsiť sa pojem pravidla „zexplicitniť“, čiže – aby som sa schválne vyjadril tak trochu kruhovo – preskúmať pravidlá, ktorým podlieha naše používanie pojmu pravidla.

Tu by nám mohlo napadnúť, či si nemôžeme ušetriť námahu s analyzovaním pojmu pravidla jednoducho tým, že sa pozrieme do najbližšieho slovníka slovenského jazyka, ktorý by nám predsa mal vysvetliť, čo znamená slovo „pravidlo“. Vedť ak si napr. nie som celkom istý, čo znamená, povedzme, výraz „pitoreskný“, pozriem sa do slovníka (ktorý mi v tomto prípade povie: pestrofarebný, malebný; bizarný). A prirodzene, aby také počínanie malo zmysel, musím predpokladať, že slová, pomocou ktorých mi slovník tento výraz vysvetlí, budú pre mňa významovo známe, alebo prinajmenšom v nejakom zmysle priehľadnejšie než slovo „pravidlo“. Nič mi, pravdaže, nebráni, aby som si aj tie v danom slovníku opäť vyhládal, ale zjavne, niekde (a niekedy) sa musím zastaviť. A keďže slovo je v každom

---

¹ Jednou zo zaujímavých (mimofilozofických) výnimiek z tohto pravidla sú niektoré práce z oblasti logiky. Hoci veľká väčšina štandardných učebníc logiky (pre začiatočníkov i pre pokročilých) používa termín „pravidlo“ bez bližšieho vysvetľovania (nehovoriac už o definícii), t. j. používajú ho ako operatívny, nie ako tematizovaný termín, je možné nájsť aj také texty, v ktorých sa nachádza explikácia „pravidla“, čo sa zväčša deje pomocou pojmov prevzatých z teórie množín, ide teda o čosi ako „množinový model“ pravidla. Predstavenie a posúdenie týchto pokusov by sa malo stať (v blízkej budúcnosti) súčasťou tejto štúdie. (Pozri napr. definíciu „inferenčného pravidla“ ako relácie medzi dobre utvorenými formulami v E. Mendelson, *Introduction to Mathematical Logic*, New York 2015, 6th ed.)

slovníku konečný počet, je nevyhnutné, že skôr alebo neskôr sa dostanem späť k slovu, ktorého vysvetlenie som hľadal. Či bolo moje pátranie v slovníku užitočné, závisí aj od toho, ako rýchlo sa príslušný rad lexikálnych definícií stočí do kruhu. A je pochopiteľné, že práve pri tých výrazoch, ktoré významným spôsobom prenikajú celým naším jazykom, môžeme očakávať, že k takejto kruhovosti dospejeme veľmi rýchlo. Ako pekný príklad by som uviedol výraz „vzťah“ – v slovníku nájdeme ako vysvetľujúce výrazy „(vnútorná) spojitosť, súvis medzi javmi“. Čo je to ale „spojitosť“? Ten istý slovník nás poučí, že spojitosť je nejaká súvislosť alebo vzťah. Súvislosť je ale zjavne viac menej to isté čo súvis, a keď sa nakoniec pozrieme, čo je to súvis, dozvieme sa, že by to mal byť vzťah alebo nejaká spojitosť².

Ako to ale vyzerá so slovníkovou definíciou „pravidla“? Použijem ten istý slovník slovenského jazyka. Uvedené sú tri významy: Pravidlo je 1. predpis, ktorým sa treba spravovať, 2. poznaná zákonitosť; základná poučka, ktorá ju vyjadruje, 3. zvyk, obyčaj, prijatá zásada. Nebudem tu prechádzať všetky jednotlivé kroky, iba skonštatujem ako výsledok, že kruh, do ktorého sa naše hľadanie uzavrie v tomto prípade (a to, takisto, veľmi rýchlo) bude prebiehať predovšetkým hlavne cez slová „predpis“, „zvyk“ (predpis je totiž definovaný ako pravidlo, alebo ako ustálený spôsob konania, ale ako „ustálený spôsob konania“ je definovaný aj výraz „zvyk“³).

Na tomto mieste si dovoľím trochu odbočiť a uviesť tiež niekoľko etymologických poznámok o slove „pravidlo“. Etymologické úvahy, samozrejme, nie sú mienené ako priamy príspevok k riešeniu filozofických problémov spájajúcich sa s pojmom pravidla, občas však môžu byť užitočné pre lepšie porozumenie tomu, ako v našom jazyku fungujú slová, ktoré máme pri abstraktnom filozofovaní tendenciu systematicky dezinterpretovať.

Slovenské slovo „pravidlo“ je utvorené rovnakým spôsobom ako mnohé ďalšie bežné výrazy slovenského jazyka: lietadlo, sladidlo, plavidlo, umývadlo, kadidlo, chápadlo atď. Stručne povedané, zdá sa, že tieto substantíva sú obvykle odvodené zo sloviess, ktorých koreň je doplnený o príponu „-dlo“: lieta(ť) + -dlo, sladi(ť) + -dlo. Ak je táto domnienka správna, ako sa potvrdzuje v prípade nášho „pravidla“, o aké sloveso ide v tomto prípade? Dobrým smerom nás tu môže naviesť štandardná slovníková definícia tohto slova, ktorá zhruba hovorí, že je to niečo (predpis, nariadenie, princíp, zásada), čím sa treba *spravovať*. Morféma *-prav-* určite naznačuje, že sme na správnej stope. Hoci, striktné vzaté, niekto by mohol povedať, že analógia s predchádzajúcimi príkladmi slov končiacich na „-dlo“ by bola presná len vtedy, ak

---

² Pozri napr. *Krátky slovník slovenského jazyka*, Veda: Bratislava 2003.

³ Pre istotu zdôrazňujem, že tieto poznámky, samozrejme, nemajú predstavovať kritiku tvorcov slovníkov a slovníkových „definícií“ – slovníky, prirodzene, nevznikajú za účelom riešenia filozofických problémov, ktoré sa vynárajú v súvislosti s tým-ktorým pojmom.

by sme namiesto mali „pravidlo“ mali v našom jazyku „spravovadlo“. Ale celá „záhada“, prečo máme to prvé, a nie to druhé slovo, sa objasní, keď sa dozvieme, že v staroslovenčine existovalo slovo „praviti“, odvodené od adjektíva „pravý“, ktoré pôvodne znamenalo aj „rovný“, „priamy“. Takže „praviti“ vlastne znamenalo „riadiť, viesť (rovným, priamym, správnym smerom). Čiže máme: pravi(ti) + -dlo.⁴

Tento malý etymologický exkurz ukazuje, že „pravidlo“ je svojím pôvodným významom veľmi úzko späté s takým slovom, ako je „vodidlo“. Je to niečo, čo nás vedie, riadi, resp. čím sa nechávame viesť, čím sa riadime. Všimnime si ešte jednu zaujímavú vec: výraz „pravidlo“, tak ako ho zvykneme používať, sa javí abstraktnejší než predtým uvedené príklady: umývadlo, lietadlo, chápadlo – tieto slová by sme určite mohli označiť ako konkrétne substantíva. V prípade „pravidla“ si na rozdiel od nich zväčša nič konkrétne nepredstavujeme, a to ani potom, keď sme vyzvaní, aby sme si predstavili nejakú „konkrétne vec“, ktorú toto slovo označuje. Samozrejme, môžeme si spomenúť na nejaké „konkrétne“ pravidlo, napr. „pravidlo pravej ruky“ (v cestnej premávke alebo vo vektorovej analýze), ale zjavne ani toto „konkrétne“ pravidlo nebude niečím, čo by sme obvykle bez váhania nazvali „konkrétnou vecou“, t. j. niečím hmatateľným, viditeľným (zmyslovo daným). Jedinou „konkrétnou vecou“ v tomto zmysle, ktorá by nám tu mohla zísť na um, je nejaká konkrétna veta, ktorá dané pravidlo vyjadruje. V tomto ohľade je to s pravidlom podobne ako s takými výrazmi, ako sú „myšlienka“ či „predsavzatie“. Ani tie neoznačujú bežné „konkréta“. Hoci, prirodzene, nemáme žiadny problém sústrediť svoju pozornosť na nejaké konkrétne (t. j. individuálne) predsavzatie či konkrétnu myšlienku, samotné tieto „individuá“ nie sú „konkrétnymi vecami“ v obvyklom zmysle, takže aj tu nám ako jediná „konkrétna vec“ zostáva jazykový útvar, pomocou ktorého vyjadrujeme (reprezentujeme) danú (individuálnu) myšlienku, resp. predsavzatie (napr. vety: „Bene vixit, bene qui latuit“ alebo „Chcem sa polepšiť a hriechu sa chrániť“).

Ako sa vlastne „pravidlo“ dopracovalo k takej abstraktnosti? Ako sa odpútalo od zeme, ku ktorej zostali pripútaní ostatní členovia jeho početnej rodiny? Prvá odpoveď na takto sugestívne položenú otázku by mohla spočívať v tom, že poukážeme na to, že rozdiel medzi abstraktnosťou a konkrétnosťou vyššie uvedených slov končiacich na „-dlo“ a naším slovom „pravidlo“ nie je až taký markantný, ako by sa to zdalo z našich predchádzajúcich viet. Keď sme totiž pred chvíľkou vyzdvihovali abstraktnosť „pravidla“ v porovnaní s inými slovami, uviedli sme (účelovo) práve tie príklady, ktoré nám osobitne vyhovovali. Nespomenuli sme

---

⁴ Pozri *Etymologický slovník jazyka českého*, Lidové noviny: Praha 1997.

ale tie, ktoré by túto jasnú dichotómiu mohli trochu narušiť. Oprávnenosť nášho počínania by sa dala obhajovať tým, že naozaj takmer všetky „dlo-slová“ sú veľmi konkrétne, označujú doslova veci, na ktoré je možné siahnúť rukou. Aby sme našli nejaké príklady abstraktnejších slov končiacich príponou „-dlo“, na to musíme trochu porozmýšľať. Minimálne dva príklady sa však predsa len ponúkajú. Prvým navrhovaným kandidátom je slovo „platidlo“. Platidlo je zrejme „prostriedok na platenie“, pod čím si pravdepodobne najskôr predstavíme papierové peniaze (bankovky) alebo kovové mince, čiže veľmi konkrétne (hmatateľné) veci. Nesmieme však zabúdať – a pre mnohých to zrejme v súčasnosti už ani netreba veľmi pripomínať – že platiť sa dá napr. aj bankovým prevodom cez „internet banking“. Čo je v tomto prípade prostriedkom na platenie? Kliknutia myšou? Alebo kliknutia spolu s číslicami vypísanými na monitore? Alebo niečo úplne iné, nejaké „abstraktné“ platobné prostriedky? V každom prípade, slovo „platidlo“ stojí minimálne jednou svojou nohou v „ríši“ tých abstraktnejších entít, a v tomto zmysle nie je diametrálne odlišné od „pravidla“.

Ale možno by sa našiel ešte lepší príklad. Pouvažujme nad slovom „meradlo“. Hoci toto slovo (podľa slovníka) má ako svoj prvý význam „pomôcka alebo prístroj na meranie“, čiže niečo dostatočne konkrétne (hmatateľné), nie je asi príliš odvážne tvrdiť, že súčasný jazykový úzus je skôr taký, že ho používame viac v zmysle „kritérium“ (alebo by sme aspoň mali podľa jazykových puristov, keďže často sa používa skôr nespisovné „merítko“). Abstraktnosť „meradla“ sa takisto dobre prejavuje aj v takým slovných spojeniach ako „v celosvetovom meradle je Slovensko pomerne bohatou krajinou“.

Ako vidíme, okrem „pravidla“ skutočne môžeme nájsť viacero výrazov podobného tvaru, ktoré prinajmenšom časťou svojho sémantického poľa zasahujú do abstraktnejších oblastí. Zaujímavé ale je, že sme práveže museli dodať upresňujúce „prinajmenšom časťou“. V prípade slova „pravidlo“ sa naopak (aspoň na prvý pohľad) zdá, že je takpovediac celé na strane abstraktného. Alebo je to len historická náhoda, totiž náhoda, že práve pri tomto slove sa jeho pôvodný „zmyslovejší“ význam nezachoval, hoci – ako by sme boli náchylní *per analogiam* usudzovať – takýto význam tam „na začiatku“ musel byť. A naozaj, krátka konzultácia s etymologickým slovníkom môže potvrdiť našu líniu uvažovania. Netreba totiž zabudnúť na slovo „pravítko“, ktoré podľa etymológov pochádza práve zo slova „pravidlo“ (cez prechodný tvar „pravidlko“). Čo vôbec nie je prekvapivé, ak si spomenieme na to, čo sme hovorili vyššie, totiž, že „pravý“ znamenalo pôvodne rovný, priamy, z čoho je jasné, prečo je „pravítko“ nástrojom, podľa ktorého sa rysujú rovné čiary.

Môžeme si z týchto lingvistických úvah odniesť nejaké filozofické poučenie pre naše lepšie porozumenie tomu, čo je to pravidlo? A v čom konkrétne by takéto poučenie

spočívalo? Na prvú otázku by som odpovedal kladne. Poučenie, ktoré mám na mysli síce nie je toho druhu, že by nám pomohlo vyriešiť všetky filozofické otázky, ale minimálne nám môže dať isté nasmerovanie, ktoré nás uchráni pred tým, že od začiatku zapadneme do síce vybehaných, ale aporetických koľají filozofickej tradície, v rámci ktorej sa istým spôsobom pýtame na veci a snažíme sa ich zaradiť do vopred pripravených škatuliek.

Vezmime si ako príklad metafyzické pýtanie sa na „ontologický status“ pravidla. Dialektika otázok a odpovedí v rámci tradičnej filozofie by mohla vyzerat' napr. nejako takto: Čo za entitu je vlastne pravidlo? V akom zmysle existuje niečo také ako pravidlo? Nuž, v prvom rade, zdá sa, musíme odlíšiť pravidlo samo od jeho rôznych vyjadrení alebo znázornení. Napr. konkrétna formulácia pravidla pravej ruky pozostávajúca z tých a tých konkrétnych slov nie je totožná so samotným pravidlom. Vedeli by sme si predsa predstaviť rôzne ekvivalentné formulácie *toho istého* pravidla v odlišných jazykoch, a dokonca aj v jednom a tom istom jazyku (použijú synonymné výrazy, odlišné gramatické väzby atď.). Pravidlo samo je teda niečo iné ako znaky, pomocou ktorých je vyjadrené (stelesnené). Na druhej strane, pravidlo nie je totožné k konkrétnymi „konaniami podľa pravidla“. Úkon ako aplikácia pravidla nie je pravidlom – to isté pravidlo predsa môže byť aplikované viacerými osobami súčasne a pritom ďaleko od seba. Jednotlivé aplikácie prebiehajú v čase a v priestore, takisto znaky, o ktorých sme hovorili pred chvíľou, majú (ako *tokens*) svoje miesto v čase a priestore. Ak teda pravidlá nie sú ani tým prvým, ani tým druhým, zdá sa, že musia byť minimálne nepriestorovými entitami. Otázka, či sa pravidlo nachádza v kúte, v meste alebo na poličke, totiž zrejme nedáva dobrý zmysel. Na uvedených miestach sa môžu nanajvýš nachádzať konkrétne symbolické vyjadrenia pravidiel, resp. v daných miestach môžu prebiehať určité úkony, ktoré sa dajú rozpoznať ako aplikácie istých pravidiel. Nemohli by ale byť pravidlá akými „mentálnymi entitami“ – niečo ako túžby alebo predsavzatia? Tie predsa nelokalizujeme v priestore, ale zato im pripisujeme isté trvanie, vznik a prípadný zánik.

Čo by sme mali s takto nastolenými problémami robiť ďalej? Jednou alternatívou je, že sa uspokojíme s tým, čo sme sa už dozvedeli – a pokiaľ sa nám s pojmom pravidla nespája žiadny akútny filozofický problém, ale len akási matná predstava alebo tušenie, že by sa o ňom malo povedať viac, potom je to možno to najlepšie, čo by sme mohli urobiť. (Jednoducho povedané, pokračovať v operatívnom používaní tohto výrazu, až kým sa nevyskytnú nejaké problémy). Druhou alternatívou je neuspokojiť sa s takýmto (na pohľad) povrchným prieskumom, ale v tušení niečoho oveľa hlbšieho sa podujat' na „skutočnú“ filozofickú analýzu pojmu pravidla.

Proti tomu by sa ale dalo namietnuť, že takáto snaha je možno príliš naivná a nemá veľké vyhliadky na úspech. Otázka „Čo je to pravidlo?“ totiž – tak ako mnohé iné filozofické otázky tohto typu – trpí tým, že sa akoby vznáša vo vzduchu, – nie je celkom jasné, ako by mala vyzeráť odpoveď, akú odpoveď by sme mali očakávať (okrem nominálnej definície slovníkového typu), resp. ako (podľa akých kritérií) by sa posudzovali rôzne odpovede na takto postavenú otázku, – a navyše, nie je jasné, na čo by sa prípadná odpoveď (ak by sme sa na nej nakoniec predsa len všeobecne zhodli – čo by bolo zrejme prvý raz v dejinách filozofie) dala použiť, na čo by nám bola dobrá. Možno že táto druhá námietka sa niekomu nebude zdať oprávnená – prečo vnášať do filozofickej úvahy takýto pragmatický aspekt, nie je možné (a prinajmenšom pre filozofa celkom legitímne), pýtať sa na „podstatu“ pravidla bez ohľadu na to, aké využitie by výsledok takéhoto skúmania mohol priniesť? Nemalo by nám ísť v prvom rade o „čisté (neaplikované) poznanie“?

Nechcem sa teraz púšťať do podrobného obhajovania toho, prečo je spomenutý pragmatický aspekt dôležitý – ostanem iba pri tom, že podľa mojej mienky (a podľa mojich skúseností) otázka typu „čo je X?“ si vyžaduje – ak má priniesť nejaké výsledky – istú špecifikáciu a zdôvodnenie motivácie. Najsprávnejšia prvá odpoveď filozofa na akúkoľvek filozofickú otázku typu „Čo je to x?“ by mala znieť: „A na čo má byť tá odpoveď použitá?“ (Veľmi dobre to súvislosti s problémom vymedzenia pojmu logiky vyjadril vo svojej štúdií S. Wagner: „Trying to characterize logic is pointless unless one has a viewpoint from which it matters what logic is.“⁵

A po druhé, myslím si, že poučenie si treba vziať aj od Wittgensteina, ktorý v úvode svojej *Modrej knihy* prejavuje dobrý postreh, keď hovorí niečo na margo tradičných filozofických otázok, ako sú „čo je to význam (slova)“, „čo je to číslo“, „čo je to čas“ atď., – totiž hovorí, že tieto otázky v nás vyvolávajú akýsi mentálny kľč, pričom tento mentálny kľč vzniká z toho, že keď čelíme takýmto otázkam, na jednej strane máme pocit, že by sme mali vedieť na niečo poukázať (t. j. akoby „pojmovovo ukázať“ na nejakú vec – „toto je význam“, „toto je čas“ atď.), no na druhej strane zároveň cítime, že nemáme na čo poukázať – podľa neho práve toto je jedným z hlavných zdrojov filozofického zmätku – máme pred sebou substantívum, ktoré nás navádza, aby sme hľadali vec, ktorá sa za týmto výrazom ukrýva. Poučenie z tejto Wittgensteinovej poznámky, ktoré mám na mysli, spočíva hlavne v tom, že by sme k otázke „čo je to pravidlo?“ nemali a priori pristupovať tak, že za slovom „pravidlo“,

---

⁵ WAGNER, S. J. (1987): The Rationalist Conception of Logic. *Notre Dame Journal of Formal Logic*, 28 (1), 3-35.

ako sa používa v rôznych kontextoch, stojí jedna a jediná vec, ktorú možno definične raz a navždy vymedziť a postaviť si ju takto pred oči.

Čo by teda mohla byť bezprostredná špecifickejšia motivácia klásť si otázku, „čo je pravidlo“? Na to vidím v súčasnej filozofii (aspoň) tri možné odpovede – 1. sémantické nejasnosti, 2. paradoxy, 3. ambiciózne filozofické tézy:

1. eventuálne ťažkosti s porozumením tomu, čo sa v danom konkrétnom prípade vlastne myslí pod „pravidlom“, resp. podozrenie, či sa v rôznych kontextoch nemyslí pod „pravidlom“ niečo významne odlišné – čo by potenciálne mohlo viesť k rôznym problémom, minimálne k problémom v komunikácii, v horšom prípade k zbytočným filozofickým problémom (napr. v podobe kategoriálnych omylov), ktoré môžu vznikať z toho, že sa vlastnosti jedných pravidiel mylne prenášajú na iné pravidlá (etika, logika, matematika, prírodné vedy...)

2. vynorenie sa konkrétnych filozofických paradoxov, ktoré sa týkajú nejakých aspektov pravidiel alebo nášho používania pravidiel (napr. problém skepticizmu ohľadne pravidiel formulovaný S. Kripkem v roku 1982 v jeho často rozoberanej knihe *Wittgenstein on Rules and Private Language* – „the most radical and original skeptical problem that philosophy has seen to date“ – por. s Wittgensteinovou poznámkou vo Filozofických skúmaníach, §201: „Toto bol náš paradox: pravidlo nemôže určovať nijaký spôsob konania, pretože každý spôsob konania sa dá uviesť do súladu s pravidlom.“)

3. vynorenie sa silných filozofických téz, v rámci ktorých hrajú primárnu rolu práve pravidlá (napr. tézy typu, že „človek je predovšetkým normatívna bytosť“, t. j. schopnosť riadiť sa pravidlami, alebo žiť v pravidlami konštruovanom prostredí je určujúcou charakteristikou človeka – pričom také tradičné faktory ako rozum, vedomie, jazyk, slobodná vôľa, prípadne „otvorenosť voči svetu“ (schelerovskej proveniencie), prednostný vzťah k bytiu (heideggerovskej proveniencie) atď. sú ponímané ako majúce svoj (hlbší) pôvod práve v schopnosti chápať pravidlá a správať sa podľa pravidiel.

Aj keď by sme mohli tézu podobného obsahu pripísať aj niektorým klasikom z dejín filozofie, rád by som skôr poukázal na prácu súčasného filozofa, konkrétne Jaroslava Peregrina a jeho knihu *Člověk a pravidla*, ktorej samotný podtitul dobre naznačuje autorov cieľ (Kde se berou rozum, jazyk, svoboda)⁶. Presnejšie – ako sa možno dočítať už úvode tejto knihy – Peregrinovou východiskovou hypotézou je, že sú to práve pravidlá, ktoré sú základom nielen ľudskej spoločnosti (kooperácie jej členov), aj ľudského jazyka a ľudského rozumu.

---

⁶ J. Peregrin, *Člověk a pravidla. Kde se berou rozum, jazyk a svoboda*. Dokořán: Praha 2011.

Najskôr stručná poznámka k druhej skupine možných motivácií (teda, motivácií klásť si otázku, čo je to vlastne pravidlo) – k paradoxom, ktoré sa viažu (alebo údajne viažu) k pojmu pravidla. V rámci tohto môjho príspevku sa tejto téme venovať nebudem, pretože už samotná formulácia problému by si vyžadovala väčší priestor, a okrem toho diskusie, ktoré sa na túto tému viedli (hlavne v analytickej filozofii) za posledných 30 rokov od uverejnenia spomínanej Kripkeho práce sú príliš košaté na to, aby sa dali stručne a zároveň zrozumiteľne zhrnúť a následne komentovať. (A to už ani nespomínam spleť interpretačných problémov, ktoré obklopujú Kripkeho tézy – problém „Kripkenstein“).

Sústredím sa teda hlavne na tú skupinu potenciálnych impulzov zaoberať sa pojmom pravidla, ktoré som kvôli prehľadnosti schematicky označil ako „sémantické nejasnosti“.

Takže, po prvé, aký typ sémantických nejasností mám na mysli a aké filozoficky znejúce problémy (či už legitímne alebo nie) by z nich mohli plynúť? Pokúsim sa to osvetliť na príkladoch. Predstavím niekoľko prípadov z rôznych oblastí, kedy sa hovorí o pravidlách, pričom v pozadí tohto môjho postupu bude, samozrejme, otázka, čo drží tieto prípady pravidiel pojmovo pohromade. Vezmime si teda napr. etické pravidlo, ktoré je známe ako „zlaté pravidlo“, ďalej jedno konkrétne pravidlo cestnej premávky „pravidlo pravej ruky“, ďalej spomedzi logických inferenčných (deduktívnych) pravidiel si môžeme ako príklad vybrať napr. modus ponens či pravidlo transpozície. Ako ďalší prípad si môžeme pripomenúť nejaké konkrétne matematické pravidlo, napr. jedno spomedzi mnohých matematických pravidiel pre derivovanie, a nakoniec by som ešte chcel do hry vniesť jedno pravidlo z oblasti prírodných vied, konkrétne z kvantovej fyziky – tzv. „Bornovo pravidlo“.

Naša sokratovská otázka teraz znie, čo majú všetky tieto vymenované pravidlá spoločné, čo z nich vlastne robí pravidlá. Ako prvé priblíženie by sme azda mohli povedať, že pravidlo je konvencia, ktorá stanovuje istý spôsob konania v určitej situácii. Vo všetkých spomenutých prípadoch zjavne ide o špeciálny typ diania, ktoré nazývame správaním alebo ešte lepšie konaním. A konanie, tak ako mu rozumiem ja, predpokladá istú voľnosť (ak chcete, slobodu) v rozhodovaní a istú účelovosť (zameranosť na cieľ).

Otázka teraz je, či pravidlo je konvenciou v zmysle niečoho konvencionálneho – ako keď sa hovorí: „je to len konvencia“ – čiže, mohlo by to byť všelijako, „ale zhodou okolností“ to bolo stanovené práve takto. Vyjadrené inak, existuje pri pravidlách nejaká vonkajšia inštancia, ktorá mu dodáva jeho platnosť, ktorá ho robí zaväzujúcim, a ďalej, v akom zmysle sú pravidlá zaväzujúce? Zoberme si ako možno najjednoduchší prípad pravidlá cestnej premávky, napr. spomenuté pravidlo pravej ruky. Tu sa zdá situácia pomerne

jasná – vonkajšou inštanciou je určitý zákonodarca, ktorý robí pravidlo záväzným tým, že stanovuje isté sankcie za jeho nedodržanie. Účel takéhoto pravidla je tiež jasný a vedeli by sme si predstaviť iné spôsoby (iné pravidlá) na dosiahnutie tohto cieľa.

Pozrime sa ale teraz na také (logické) pravidlo ako je modus ponens. V akom zmysle (ak vôbec) by sme toto pravidlo mohli charakterizovať ako konvencionálne? Kto stanovil toto pravidlo na postup pri usudzovaní? Aký účel plní toto pravidlo, čo hrozí pri jeho nedodržaní? Tu sa, samozrejme, filozofické postoje začnú rozchádzať. A to podľa toho, či pokladáme logiku ako takú za záležitosť toho, ako funguje ľudská myseľ, alebo za niečo, čo súvisí skôr s fungovaním nášho jazyka a komunikácie, alebo či ju pokladáme za niečo, čo vyjadruje isté nevyhnutné pravdy o nejakej samostatne existujúcej realite (nezávisle od našich myšlienkových a/alebo jazykových procesov), v ktorej sa treba pohybovať podľa istých prísne vymedzených pravidiel. Nebudem rozvádzať argumentáciu jednotlivých zástancov týchto (a mnohých) ďalších smerov vo filozofii logiky. Chcel som iba upozorniť, že prvok konvencionálnosti je pri týchto pravidlách minimálne sporný.

Problematickosť aspektu konvencionálnosti pri niektorých pravidlách sa ukáže ešte viac, keď zoberieme do úvahy matematické pravidlá, ktoré som spomenul pred chvíľou. Jedno jednoduché pravidlo derivovania napr. hovorí, že derivácia súčtu dvoch (alebo, vo všeobecnosti, n) funkcií je súčet derivácií jednotlivých funkcií. Otázka je, prečo sa tu vlastne hovorí o pravidle, ide predsa skôr o matematickú vetu, ktorej dôkaz, ak má byť prísny, je dokonca pomerne dlhý a zložitý. Potom aj napr. Pytagorova veta by vlastne mala byť pravidlom. Nech už je to ale tak či onak, ani tu prvok konvencionálnosti celkom neseďí – to, či derivácia súčtu je to alebo ono, určite nie je vecou dohody, jedine ak by sme chceli označiť axiómy, z ktorých dané vety vyplývajú za vec dohody. Sú ale axiómy systému reálnych čísel konvencie v tomto zmysle – opäť sa dostávame do bodu, kedy sa odpovede začnú rôzniť.

A nakoniec, ako je to s konvencionálnosťou takého pravidla ako je „Bornovo pravidlo“? Je to konvencionálny predpis na počítanie istej veličiny (pravdepodobnosti) alebo je to prírodný zákon, ktorý nám hovorí, ako sa veci naozaj majú (alebo oboje)? Všetky zákony v prírodných vedách by sme teda mohli označovať aj ako pravidlá. Prečo to ale nie je zvykom? Zrejme preto, lebo výraz „zákon“, tak ako sa používa v (prírodných) vedách evokuje niečo význačnejšie než len „pravidlo“. Symbolicky vyjadrené zákony sú vyjadrenia zákonitostí, podľa ktorých veci fungujú, podľa ktorých svet funguje, zatiaľ čo – zdá sa – pravidlá sú skôr vnímané ako naše ľudské konštrukty, akoby šikovné pomôcky ako sa dopracovať k žiadanému cieľu. Situácia je v prípade „Bornovho pravidla“ osobitne zaujímavá práve tým, že niektorí fyzici v čase, keď Max Born sformuloval svoju

probabilistickú interpretáciu vlnovej funkcie, v nej videli naozaj iba akýsi trik, ako sa dopočítať k istým výsledkom, ktoré sa naozaj dajú experimentálne preveriť a ukazujú sa byť v súlade s nameranými hodnotami. Ale ani pre nich (pre Schrödingera, Einsteina a i.) nemohlo byť Bornovo pravidlo čisto vecou dohody, konvenciou, keďže uznávali, že sa experimentálne potvrdzuje (i keď toto chápanie nepokladali za dostatočné a úplné).

Prejdime teraz od konvencionálnosti pravidiel k ich účelovosti. Aký účel majú pravidlá? Jednoduchá odpoveď by bola: rôzny. Môžeme ale povedať, že účelovosť je niečo, čo patrí k pravidlám ako ich interná vlastnosť, bez čoho by nemohli byť pravidlami? Skúsme si hypoteticky predstaviť nejaké pravidlo, ktoré by neslúžilo žiadnemu účelu, ktoré by neplnilo žiadnu funkciu. Nemyslím tu ten prípad, keď nejaké pravidlá síce existujú (napr. sú spísané a v tomto zmysle sú k dispozícii), ale nikto sa nimi neriadi. Mám na mysli také pravidlá, ktorými sa niekto riadi, ale ktoré neplnia žiadnu funkciu, k ničomu neslúžia. Zrejme okrem prípadu, keď by niekto vytvoril nejaké také pravidlo, ktoré by nemalo žiadny účel, práve nato, aby preukázal, že také pravidlo môže existovať, – teda zrejme okrem tohto extrémneho prípadu môžeme povedať, že funkcionalita je bytostnou vlastnosťou pravidiel. Funkcia pravidiel však nemusí byť na prvý pohľad zjavná, dokonca ani pre tých, čo dané pravidlá používajú, resp. riadia sa nimi. Je totiž treba zdôrazniť jedno rozlíšenie, ktoré som zatiaľ nespomenul, ale ktoré je veľmi dôležité.

Ide o rozdiel medzi explicitne formulovanými pravidlami a pravidlami implicitnými. Príklady pravidiel, ktoré som doteraz uvádzal, boli príkladmi explicitne vyjadrených pravidiel – a práve takéto pravidlá sa obvykle chápu ako vzorové (paradigmatické) príklady pravidiel. Ako však v nadväznosti na Wittgensteinove úvahy vo *Filozofických skúmaniach* hovorí Jaroslav Peregrin vo svojej knihe *Člověk a pravidla* opomenutie implicitných pravidiel vedie k istej forme nekonečného regresu, a to vtedy, keď si začneme klásť otázku, ako je vôbec možné rozumieť nejakému pravidlu. Citujem z jeho knihy: „Abychom se mohli řídit nějakým psaným návodem, museli bychom být schopni příslušný zápis *správně interpretovat*, to jest museli bychom znát pravidlo jeho interpretace. A pokud by i toto pravidlo muselo být v explicitní podobě, zřejmě bychom se dostali do bludného kruhu.“ (s. 39) Každé konanie podľa pravidla teda nemôže byť konaním podľa explicitne formulovaného pravidla, ktoré potrebuje nejaký akt interpretácie predtým, než ho začneme uplatňovať, predtým, než sa ním začneme riadiť. Aspoň niektoré základné pravidlá teda, ako uzatvára Peregrin, musia existovať v podobe akýchsi „implicitných regulatívov nášho správania“. V tejto súvislosti potom spomína Sellarsov spôsob, ako uchopiť tento fenomén, pričom pripomína jeho termín „pattern-governed behavior“ – čiže typ správania, ktoré je pohybom v rámci systému

pravidiel, bez toho, že by ten, kto sa takto správa, mal tento systém pred očami ako explicitnú motiváciu.

Tu sa ale podľa môjho názoru situácia komplikuje. Ak totiž prijmeme za pravidlá aj spomenuté „implicitné regulatívy“, ktoré majú regulovať správanie aktéra aj bez toho, aby ich ten vnímal ako explicitnú motiváciu ku konaniu, môžeme sa postupne dostať ďaleko od oblasti paradigmatických pravidiel (pravidlá šachu, pravidlá cestnej premávky atď.), ktorým bežne dobre rozumieme.

Vráťme sa ešte na chvíľu k už načrtnutému problému „ontologického statusu“ pravidla a pozrime sa naň z jedného konkrétneho hľadiska:

Premýšľajúc o rôznych filozofických teóriách významu L. Wittgenstein vo svojich neskorších poznámkach útočil na viaceré predstavy, ktoré podľa neho tvoria akýsi protofilozofický základ týchto teórií – viac či menej naívne (a nevinne) vyzerajúce jadro, okolo ktorého sa potom budujú rozmanité sofistikované teórie. Jednou z takýchto fundamentálnych predstáv je predstava, že význam slova (výrazu) je určitá separátne entita, entita svojho druhu, ktorá sa nejakým spôsobom s daným slovom (výrazom) „spája“, je k nemu nejakým „priradená“ apod. Pomocou rôznych jazykových hier sa Wittgenstein pokúša ukázať, že takýto obraz o význame je chybný, presnejšie povedané, pokúša sa ukázať, že minimálne vo väčšine tých kontextov, v ktorých sa z takejto predstavy vychádza, nás takáto predstava skôr zavádza a privádza zbytočným dodatočným problémom, než aby nám pomáhala vyriešiť tie problémy, ktoré sme sa snažili vyriešiť (teda ak vôbec na začiatku boli nejaké zmysluplne formulované otázky).

Aby nás odnaučil pohybovať sa takpovediac v koľajach takejto predstavy, formuluje Wittgenstein o. i. aj svoju slávnu vetu o tom, že význam slova je (zhruba povedané) spôsob jeho používania. Teda namiesto toho, aby sme napríklad skúmali ontologický status takých entít, ako sú povedzme fregeovské „zmysly“, alebo „abstraktné objekty“ (ktoré majú byť v niektorých sémantických koncepciách významami/denotátmi určitých výrazov) vo všeobecnosti, máme sa podľa Wittgensteinovho odporúčania sústrediť skôr na spôsob, akým používame dané výrazy v tých situáciách, kedy tieto výrazy (ako časti viet) plnia svoju komunikačnú funkciu a my im ako používatelia daného jazyka rozumieme. V tejto súvislosti neskorý Wittgenstein používa aj termín „gramatika“ – máme sa sústrediť na „gramatiku“ daného výrazu (ktorá býva práve pri filozofických diskusiách a meditáciách buď ignorovaná alebo rovno deformovaná). Nech už vo wittgensteinovskom použití slova „gramatika“ znamená „gramatika“ čokoľvek“, určite je tento výraz úzko spätý s výrazom „pravidlo“. Nie je predsa gramatika (aj tá wittgensteinovská) súborom istých pravidiel?

Nebudeme sa teraz púšťať do všeobecného vysvetľovania toho, čo Wittgenstein presne myslí pod „gramatikou“, nám tu zatiaľ stačí všimnúť si, že pokiaľ sa máme podľa Wittgensteinovho odporúčania pozeráť na „spôsob používania (slova)“, na „gramatiku (slova)“, máme sa určite obzerať po istých pravidlách.

Vychádzajúc z tohto jednoduchého predbežného záveru, môžeme sa ocitnúť v istom filozofickom probléme. Ak sme sa totiž chceli zbaviť problémov s ontologickým statusom rôznych pochybných entít, zdá sa, že podobná otázka sa dá položiť aj v súvislosti s pravidlami. To by však znamenalo, že sme sa vlastne nikam nedostali, resp. pôvodný (pseudo)filozofický problém sme nevyriešili/nerozpustili, ale sme ho iba vymenili za iný, a to nemenej náročný. Otázka teraz totiž (pre zmenu) znie: Aký je ontologický status pravidla?

Skúsme to vyjadriť ešte aj inými spôsobmi. Pravidlo je zjavne niečo, je to zjavne nejaké súcno, nejaká entita. Čiže nejakým spôsobom existuje. Ale akým spôsobom? Od čoho je ontologicky závislé, resp. je vôbec od niečoho ontologicky závislé? Nasledujúc tradičné filozofické spôsoby „krájania súcna“, môžeme sa pýtať napr., či je pravidlo čosi mentálne (analogické predstave alebo myšlienke /v nefregeovskom zmysle tohto slova/) alebo je nebudaj čímsi fyzickým, čo možno lokalizovať a určiť z hľadiska jeho kauzálnych prepojení s inými fyzickými entitami. Alebo nám zostáva opäť raz siahnuť k našim dobre známym „abstraktným entitám“ a povedať, že pravidlá sú obyvateľmi fregeovskej „tretej ríše“? Pokiaľ tie prvé dve možnosti nevyzerajú lákavo (a zdá sa, že nevyzerajú), čo iné môžeme povedať než to, že pravidlá sú akési abstracta sui generis? Čo je už len na krok od takých otázok, ako je napríklad táto: Existujú pravidlá nezávisle od toho, čoho sú pravidlami – t. j. nezávisle od tých konkrétnych činností v ktorých takpovediac dochádza k ich uplatneniu alebo na ktorých sa „ukazujú“? A aby sme mali pred očami aj konkrétny príklad, vezmeme si často používaný prípad šachu, resp. pravidiel šachu. Vyhrotená filozofická otázka by potom znela napr. takto: Existovali by pravidlá šachu aj potom, keby šach nikto nehral, keby zmizli zo sveta všetky dokumenty, na ktorých boli pravidlá šachu zapísané alebo nejako inak znakovo zachytené a keby už (navyše) nežila žiadna bytosť, ktorá by si niečo také ako pravidlá šachu pamätala? Samozrejme, pokiaľ sú pravidlá entitami toho typu, ktoré patria do „tretej ríše“, vec je vyriešená hneď a zaraz – stačí len povedať, že v prípade takýchto entít nemožno hovoriť o nejakom „predtým“ alebo „potom“ – ich bytie, resp. ich spôsob bytia sa predsa vyznačuje práve tým, že sú „bezčasové“, a okrem toho sú nezávislé od mentálnej a fyzickej/fyzikálnej ríše. Pravidlá teda „svojím spôsobom“ *sú*, – to, či ich niekto „využíva“, či sa „realizujú“, je čisto kontingentná záležitosť. Niekto ich môže v istom okamihu „objaviť“, potom môžu na

dlhý čas upadnúť do hlbokého zabudnutia, potom môžu byť (nezávisle) opätovne objavené atď.

Čo je vlastne na takomto filozofickom postoji neprijateľné? V istom zmysle to predsa vyzerá ako jedno možné elegantné riešenie ontologického statusu pravidiel. Na aké problémy by sme mohli naraziť, keby sme si takéto riešenie osvojili (alebo nejakú podobnú verziu idúcu v tejto línii, detaily sa môžu rôzniť)?

V prvom nábehu by sme na takto postavenú otázku odpovedali tým, že postoj stelesnený v zmienenej filozofickej teórii robí akoby „z komára somára“ – t. j. z niečoho, čo vyzerá tak, že to treba vyriešiť v istom zmysle jednoducho, robí niečo, čo nachádza svoje riešenie v akejsi (aspoň na pohľad) robustnej filozofickej teórii o rôznych typoch entít atď. Ako keby sa tu míňalo príliš veľa námahy na nepatrnú vec – ako keby si niekto, kto sa chce poškrabať za ľavým uchom, zmyslel, že najskôr musí upažiť pravou rukou a potom musí prísť na technicky realizovateľný spôsob, ako túto pravú ruku predĺžiť tak, že občiahne celú zemeguľu a tým sa dostane až k ľavému uchu a teda aj ku konkrétnemu miestu za týmto ucho, ktoré treba poškrabať. Konštrukcia takej dlhej umelej ruky spolu s mechanizmom, vďaka ktorému by sa dala ovládať s dostatočnou citlivosťou, by mohla byť pre menej smelé povahy problémom, ale zdá sa, že je to iba technický problém, nie principiálny. Tam, kde možno iní pred nami neuspeli, uspejeme my s našou rozvinutejšou technikou. A podľa toho, aká dlhá a aká funkčná ruka sa jednotlivým konštruktérom v dejinách riešenia tohto problému podarí zostrojiť, budeme môcť jednotlivé pokusy zhodnotiť z hľadiska úspešnosti – a každé priblíženie sa na dosah ľavého ucha bude povzbudením pre generácie ďalších riešiteľov. A možno pri riešení tohto problému dôjde k tomu, že sa popri tom objavia zaujímavé riešenia iných (technických) problémov, ktoré sa dajú využiť nezávisle od konkrétneho problému s poškrabaním.

(To be continued)